

ВОБРАЗ РУСАЛКІ Ў ДРАМАТУРГІІ А. ПУШКІНА І ЛЕСІ УКРАЇНКІ

Вусная паэзія народа жывіла і зараз жывіць мастацкую літаратуру, з'яўляецца невычэрпнай крыніцай ідэй, вобразаў, спосабаў адлюстравання жыцця. У розныя эпохі і ў прадстаўнікоў розных мастацкіх кірункаў звяртанне да фальклору было неаднолькавым, залежала ад узроўню развіцця мастацкай літаратуры, ад грамадскіх, палітычных і сацыяльных абставін.

Спынімся на разглядзе твораў А. С. Пушкіна і Лесі Українкі – драмы рускага пісьменніка «Русалка» і драмы-феерыі ўкраінскай пісьменніцы «Лясная песня». Цікавым, на маю думку, будзе выяўленне прычын звароту творцаў да фальклору ў розныя эпохі, а ў сувязі з гэтым, – высвятленне адметнасцей інтэрпрэтацыі аднаго і таго ж фальклорнага вобраза – вобраза русалкі – прадстаўнікамі розных нацыянальных літаратур і розных літаратурных напрамкаў.

Адлегласць у часе напісання драматычных твораў А. Пушкіна і Лесі Українкі – амаль 80 гадоў. Паколькі літаратура развіваецца інтэнсіўна і яе асаблівасці мяняюцца разам з яе развіццём, то з гэтага можна зрабіць выснову, што адзін і той жа вобраз можа функцыянаваць у мастацкіх творах па-рознаму – залежна не толькі ад індывідуальных асаблівасцей пісьменніцкага таленту, але й ад часу нараджэння тэксту.

А. Пушкін і Леся Українка жылі і тварылі ў розныя мастацкія перыяды. Кожны з названых пісьменнікаў увабраў у сваю творчасць прыкметы часу, іх творы адлюстроўваюць розныя этапы развіцця літаратурнага працэсу ў Расіі і ва Украіне. Творчы шлях Пушкіна звязаны з прыходам рамантызму ва ўсходнеславянскія літаратуры. Перыяд жыцця Лесі Українкі прыпадае на той час, калі на пераломе XIX – пачатку XX ст. ва ўкраінскім мастацтве актыўна выяўляюць сябе мадэрнісцкія тэндэнцыі. Спецыфіка ўкраінскага літаратурнага працэсу ў тым, што першым пракладаў дарогу мадэрнаму мастацтву менавіта неарамантызм. Леся Українка і як тэарэтык літаратуры, і непасрэдна як аўтар выяўляе тыя адметнасці мастацкага тэксту, якія і далі падставы вылучыць неарамантызм як наватарскі метада.

Адной з асноўных рысаў рамантызму была цікавасць да народнай творчасці, яе збіранне, вывучэнне, урэшце, імкненне ўвесці яе элементы ў кніжную мастацкую літаратуру. І тым самым зблізіць аўтарскі мастацкі тэкст з народным мысленнем. Усё гэта было літаратурным выражэннем росту дэмакратычных тэндэнцый у жыцці грамадства. Сярод рускіх пісьменнікаў тут след назваць Чулкова, Папова, пісьменнікаў-сентыменталістаў. З арыентацыяй на народную творчасць звязана жаданне стварыць паэму ў народным духу, не толькі пабудаваную на фальклорным матэрыяле, але народную і па сваёй вершаванай форме, напісаную так званым «рускім вершам» («Дабрыня» Львова, «Ілля Мурамец» Карамзіна, «Бава» Радзішчава). Аднак гэтыя спробы або не былі завершанымі, так як не мелі сур'ёзнага літаратурнага значэння.

Для пісьменнікаў-рамантыкаў характэрным быў зварот у мінулае. І калі наступнікі рамантыкаў, крытычныя рэалісты і натуралісты, малюючы капіталістычную рэчаіснасць, крытыкавалі яе, то рамантыкі прыцягвалі ўвагу сваіх чытачоў да эстэтычных каштоўнасцяў далёкага мінулага, зазіраючы ў экзатычны свет сваёй культуры, культуры Афрыкі, Азіі, Паўднёвай Амерыкі. Яны стваралі свой яскравы, маляўнічы, поўны прыгодаў свет, у якім дзейнічалі незвычайныя, моцныя рамантычныя героі.

А. Пушкін як сапраўдны класік рускай літаратуры ажыццявіў новы падыход да выкарыстання нацыянальнага фальклору. І нягледзячы на тое, што ён быў далёка не першым рускім пісьменнікам, які ўводзіў фальклорныя матывы ў сваю творчасць, толькі ў яго творчасці 1820-х гадоў мы ўпершыню бачым той паварот у адносінах да фальклору, які аддзяляе рускую літаратуру XIX ст. ад папярэдняга перыяду. Пасля спробаў другой паловы 1820-х гадоў для самога Пушкіна было ўжо немагчымым вяртанне да твораў тыпу «Руслан і Людміла», характэрнага для яго першага перыяду засваення народных казачных матываў. Перапрацоўка рускіх сюжэтаў у духу Арыоста адыходзяць у мінулае.

У драме Пушкіна «Русалка» апавядаецца пра няшчаснае каханне дачкі млынара да князя. Дзяўчына зацяжарыла, а князь, даведаўшыся пра гэта, падараваў ёй каралі, каб змякчыць перад дзяўчынай сваё рашэнне, і пакінуў. Дачка млынара ў адчаі канчае жыццё самагубствам, кідаецца на дно ракі. Вось як паказана гэта сцэна ў Пушкіна:

Дочка:

(сымае с себя повязку)

Вот венец мой,

Венец позорный! Вот чем нас венчал

Лукавый враг, когда я отреклася

Ото всего, чем прежде дорожила.

Мы развенчались.- Сгинь ты, мой венец!

(Бросает повязку в Днепр.)

Теперь всё кончено.

(Бросается в реку).

Князь, ажаніўшыся з дзяўчынай княжацкага паходжання, усё роўна згадвае сваё першае каханне. Ён прыязджае на бераг Дняпра, дзе некалі яго чакала былая каханая, і не знаходзіць таго, што некалі было. Гаспадарка зруйнаваная, млынар, звар'яцеўшы ад гора, уяўляе сябе воранам.

Князь:

И этому всё я виною! Страшно

Ума лишиться. Легче умереть...

...вид его во мне

раскаянья все муки растравил...

Здаецца, Пушкін хоча паказаць князя сумленным чалавекам, які ўсведамляе сваю віну. У князя нават зараджаецца думка забраць да сябе няшчаснага млынара. Аднак, ці здзейсніў бы князь на самой справе задуманае? Ці гатовы герой пісьменніка несці адказнасць за тое зло, да якога ён спрычыніўся? Гэтыя пытанні для чытачоў драмы Пушкіна застаюцца без адказу.

Дачка млынара, якая ператварылася на вадзяную русалку, хоча адпомсціць князю за сваю страчаную маладосць. Аднак, хоча яна зрабіць гэта не самастойна, а арганізоўвае «забойства» з дапамогай сваёй дачкі, даючы ёй адпаведныя настаўленні, як заманіць князя з берага ў падводнае царства.

Русалка:

*...к нему поближе приласкайся
И расскажи всё то, что от меня
Ты знаешь про своё рожденье; также
И про меня. И если спросит он,
Забыла ль я его или нет, скажи,
Что всё его я помню и люблю
И жду к себе. Ты поняла меня?*

Русалочка выходит на берег.

Драма засталася няскончанай. Але асноўны прынцып выкарыстання фальклорнага вобразу зразумелы. Як і ў народным уяўленні, русалка Пушкіна надзелена ў канчатковай характарыстыцы гераіні адмоўнымі рысамі характару. Яна, як вадзяныя русалкі, хітрая, помстлівая, каварная. Адрознівае драму «Русалка» ад папярэдніх твораў Пушкіна, напісаных паводле фальклорнага матэрыялу – казак, песень, абрадаў, большая прысутнасць сацыяльнага матыву: князь загубіў не проста дзяўчыну, якая паверыла яму, а сялянку, дачку млынара.

Цікавым момантам у гэтым творы з'яўляецца тое, што ажыццяўленне самагубства адбывалася на Дняпры, і гэта не выпадкова. Аўтар мэтанакіравана выкарыстоўвае менавіта гэтае месца дзеяння, каб паказаць еднасць усходнеславянскага фальклору.

Трагічны лёс дзяўчыны з сялянскага асяроддзя, якую пакінуў князь, не толькі выпадак, тыповы для стражытнасці, калі ствараліся народныя паданні, але і не менш распаўсюджаны і ў часы самога пісьменніка. Відавочна, аўтар, пішучы «Русалку», набіраўся вопыту, каб пазней стварыць на падставе гістарычнага матэрыялу і з падачай народу як галоўнай дзейнай асобы народную драму, як гэта здарылася з драмай «Барыс Гадую». Што датычыць «Русалкі», то можна лічыць, што Пушкін імкнуўся выкарыстаць матэрыял паўказкі, паўбыліны, каб свой твор супрацьпаставіць тым псеўданародным спектаклям пра рускую народную даўніну, драматургічным пераапрацоўкам карамзінскай «Беднай Лізы», якія ўваходзілі ў розных формах у рэпертуар рускага тэатру.

Трэба прызнаць, што і ў драме «Русалка» адсутная шырыня грамадзянскай праблематыкі. Сацыяльная афарбоўка, закладзеная ў канфлікт п'есы, не атрымлівае моцнага абагульнення, тыпізаванасці. Зрэшты, неабходна прызнаць, што і маральна-псіхалагічная сітуацыя ў п'есе толькі акрэсліваецца. Факт нешчаслівага кахання толькі канстатуецца. Мы не знойдзем у драме развіцця характараў, глыбокай пранікнёнасці ў псіхалагічную матываванасць іхніх учынкаў. Аднак, аб'ектыўнасць аналізу патрабуе адзначыць, што законы тагачаснага мастацтва не абавязвалі аўтара да такой распрацоўкі матэрыялу. І ўжо тое, што была зроблена Пушкіным, лічылася новым крокам у выкарыстанні фальклорнага матыву, у павароце да

народнасці. Крытыка ўбачыла ў п'есе Пушкіна «художественное откровение», паколькі Пушкін дазволіў сабе «устремление во внутренний мир души человека, сокровенную жизнь его сердца» (В. Бялінскі).

Неабходна адзначыць, што перыяд рамантызму стымуляваў развіццё і рускай, і ўкраінскай літаратуры. Звяртаючыся да сваёй нацыянальнай гісторыі і да роднага фальклору, украінскія пісьменнікі ўздымалі самыя надзённыя праблемы грамадства: праблему саслоўнай няроўнасці, сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту, маральнага-этычнага выбару чалавека.

Украінскі рамантызм як тып свядомасці і ідэалогіі меў выразную нацыянальна-палітычную афарбоўку. У літаратуры першага перыяду рамантызму – сярэдзіны XIX ст. – адбываецца выпрацоўка літаратурнай мовы і стылю, канкрэтна-гістарычных форм мастацкага адлюстравання рэчаіснасці. Канец XIX – пачатак XX ст., калі жыла і працавала Леся Українка, праходзіць пад знакам «пераасэнсавання каштоўнасцей», пошукаў новай маральнай свядомасці, адраджэння суб'ектыўнасці ў мастацтве і зацвярджэння эстэтычнай канцэпцыі самога мастацтва.

У той жа час неабходна адзначыць, што паміж рамантызмам і неарамантызмам існуе нешта агульнае. Уважлівае стаўленне да асобы героя, акцэнт на эстэтызацыі культуры, асабліва ўвага да першаснай самабытнасці, да іманентнага стрыжня кожнага нацыянальнага мастацтва – усе гэтыя праявы неарамантычнага мастацтва з'яўляліся роднаснымі з галоўнымі адметнасцямі рамантызму.

Мадэрнізацыя культуры пачалася з крытыкі народніцтва ўвогуле і яго эстэтыкі ў прыватнасці. Упершыню слова «мадэрнізм» у значэнні мастацкага напрамку вельмі ўпэўнена ўжыла Леся Українка ў дакладзе «Малорусские писатели на Буковине», з якім яна выступіла ў канцы 1899 года у Кіеўскім навуковым таварыстве. Гэтае выступленне было пачаткам дыялогу, які ў перспектыве размяжуе ўкраінскіх пісьменнікаў на мадэрністаў і народнікаў. У артыкуле выявілася не толькі рашучасць Лесі Українкі абараняць новыя з'явы, але і спроба матываваць, наколькі яны патрэбныя народу. На яе думку, уключыўшы да свайго канону новыя з'явы, украінская літаратура мае шанс «правільна развівацца». Пад «правільным развіццём» паэтка мела на ўвазе арыентацыю на Еўропу. «Мадэрнізм» выглядаў як рэакцыя супраць народніцкіх ідэалагічных дагматаў і адпаведна народніцкіх стыляў.

Неарамантызм – комплекс мастацкіх з'яў, які сфарміраваўся ў канцы XIX ст. Ён генетычна звязаны з рамантызмам пачатку стагоддзя, але змяшчае ў сабе таксама элементы рэалістычнай эстэтыкі. Неарамантыкі рэпрэзентуюць узор філасофскай сістэмы, якая сінкрэтычная ў сваёй аснове. Эстэтычнае значэнне свету раскрывалася як бачанне іншага свету, свету бясконцага – ідэальнай сферы гарманічнага дзеяння, разумення і згоды. Спецыфікай эстэтыкі неарамантызму стала эстэтызацыя незвычайнай чуласці суб'екта. У неарамантызме кожная асабістасць сувярэнная, кожны чалавек, які б ён ні быў, з'яўляецца героем для самога сябе і часткай асяроддзя для іншых. Пісьменнікі малявалі непаўторнага індывідуума, які прасякнуты

тугою па дасканаласці, імкненнем да ідэалу. Увага надаецца раскрыццю духоўнага свету чалавека, знешнія падзеі адыходзяць на другі план

Леся Українка дала ўзор новага выкарыстання фальклорнага матэрыялу. Яе твор «Лясная песня», напісаны цалкам паводле легендаў і паданняў украінскага Палесся, уяўляе сабою яскравы прыклад неарамантычнага мастацтва. Як і ў п'есе Пушкіна, у творы Лесі Українкі дзейнічае як галоўная гераіня русалка – лясная прыгажуня Маўка. Паказальна, што аўтарка «Лясной песні» уводзіць у твор некалькі русалак, усе яны ілюструюць розныя якасці маладой жаночай натуры, надзеленыя ад прыроды прыгажосцю, яны па-рознаму імкнуцца скарыстацца з яе, лёгкасць натуры спалучаецца з легкаважнасцю, прыгажосцю і інш. Вобраз галоўнай гераіні Маўкі складаны. Праз гэты вобраз Леся Українка раскрыла сваё разуменне кахання – як пачуцця адухоўленага, высакароднага, стваральнага.

У аснову драмы была пакладзена агульначалавечая праблема – праблема ўзаемазалежнасці чалавека і прыроды. Паміж чалавекам і прыродным асяроддзем няма гармоніі. У прыродзе ёсць краса і воля. У чалавечым жыцці пануе няволя і журба, чалавек, адышоўшы ад законаў шанавання прыроды, адносіцца да навакольнага асяроддзя па-спажывецку. І свет яго становіцца нудны, бяскрылы, дробязны. Увасабленнем чысціні і паэтычнасці свету прыроды з'яўляецца Маўка. Яна дачка лесу, яна сімвал вольнага пачуцця, шчырага і непасрэднага, як сама прырода. Аднак сапраўднае ўменне кахаць прыносіць ёй знаёмства з чалавекам. Пачуўшы гукі жалейкі, на якой выдатна, таленавіта іграў Лукаш, Маўка атрымлівае душу. Мастацтва здатнае рабіць цуд. Чароўная музыка Лукашовай жалейкі прывяла Маўку на людскія сцэжкі. Гукі песні аб'ядноўваюць чалавека і прыродную істоту Маўку. Маўку захапіла музыка чавечай душы, тое ў Лукашы, чаго ён сам не здолеў у сабе зразумець, належна ацаніць. З песні вырастае каханне.

Але шчасце трывала не доўга. Ідэальна-духоўнае не можа суіснаваць у гармоніі з сацыяльна залежным, бездухоўным, прагматычным. Лукаш быў шчаслівы, пакуль яго душа спявала. Калі ж ён, паддаўшыся ўплывам маці, з вышынь сваёй паэзіі, ідэальнага кахання і высокага мастацтва спусціўся на самы ніз грубага, будзённага, спажывецкага матэрыялізму, ён страціў спакой, радасць, страціў самаго сябе. Ён стаў нібыта ваўкалакам.

Філасафічнасцю напоўнены ўсе галоўныя вобразы драмы Лесі Українкі. І лёс іх выпісаны на матэрыяле розных фальклорных жанраў. Як у баладным сюжэце, заклітая Кілінаю Маўка паратварылася на вярбу з сухім лісцем і плакучымі галінкамі. Аднак заўважым, гэта не Маўка, не русалка, як падаецца ў народнай творчасці, з'яўляецца носьбітам адмоўнага, прычынай драматычных і трагічных падзей. Гэта нявестка Кіліна хітрая, падманлівая, зайздрасная, раўнівая і помстлівая. Маўка, якой здрадзіў Лукаш, не здатная на адмоўныя ўчынкі. Яе каханне мае стваральную сутнасць. І сіла яе кахання, высакароднасць, вернасць – узвышаюць яе над прадстаўнікамі чалавечай грамады.

Легенды і паданні не проста дапамагаюць Лесі Українцы ствараць нацыянальны каларыт. Для пісьменніцы фальклор – не толькі сюжэтная аснова п'есы. Наватарскім у творы Лесі Українкі з'яўляецца філасофскае напаўненне фальклорнага матэрыялу. Фальклорную сутнасць вобраза русалкі пісьменніца пераасэнсоўвае. І яшчэ адна важная адметнасць майстэрства Лесі Українкі: пісьменніца ўсімі сродкамі імкнецца перадаць псіхічны стан гераіні (пейзаж, рытмамелодыка тэксту, інш.). Вобраз Маўкі ў Лесі Українкі пададзены ў дынаміцы, у развіцці, змяненні, у той час як у Пушкіна ён вызначаецца пераважна статычнасцю. Змены настрою Маўкі сюжэтна матываваныя. У адрозненні ад Русалкі Пушкіна, Русалка-Маўка Лесі Українкі добрая, чулая, спагадлівая, яна ахвяруе сабою, урэшце нават сваім жыццём дзеля каханага. Калі ў драме Пушкіна Русалка авалодвае чалавекам, ставіць сабе за мэту заманіць каханага ў свой свет, то Маўка Лесі Українкі, наадварот, гатовая да розных змен у сваім жыцці, каб зрабіць шчаслівым каханага. Маўка – цэласная натура:

Сваю люблю я муку

І їй даю життя.

Ніяка сила в цілім світі

Не дасть мені бажання забуття.

Маўка, выпісаная прамом Лесі Українкі, жанчыны высакароднай і моцнай духам, таксама ўвасабленне высакароднасці. Гераіня Лесі Українкі толькі сумуе, шкадуе, што чалавек не можа «сам да себе дорівнятися». Яна не прыніжае сябе дрэннымі ўчынкамі: не помсціць, не крыўдзіць ні маці Лукаша, ні яго самога, ні нават Кіліну. Яна – увасабленне шчырасці, вялікага сапраўднага кахання, яна – сімвал самаахвярнасці і бессмяротнасці.

Такім чынам, выкарыстаны ў мастацкіх творах А. Пушкіна і Лесі Українкі фальклорны вобраз русалкі раскрывае асноўныя ідэйныя канцэпты ў творчых задумках пісьменнікаў, паказвае тыя мастацкія адметнасці, якімі адрозніваецца неарамантызм пачатку ХХ ст. ад рамантызма ХІХ ст.

Літаратура

1. Квітка, К. Народні мелодіі. З голосу Лесі Українки. Ч. I. / К. Квітка. – Київ, 1917.
2. Одарченко, П. Леся Українка. / П. Одарченко. Київ, 1994.
3. Поліщук, Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. / Я. Поліщук. Івано-Франківськ, 2002.
4. Пушкин, А. С. Полное собрание сочинений. / А. С. Пушкин. Москва, 1937-1959. Т. I- XVII.
5. Українка, Леся. Зібрання творів: У 12 томах. / Леся Українка. Київ, 1977. Т. 8.